

Groteska p. K. M. Čapka jest velmi vzdálena, jak patrně, vši rozmarnosti, hravosti a laxnosti; naopak: má svou pevnou kresbu, svou rozhodnou perspektivu, ano i svou architekturu; má i svou filosofii, jako má svou morálku a svůj symbolism. A má ovšem i svůj jedinečný výraz: výraz barokní, byl-li jím kdy který výraz český, kladoucí vedle sebe nezprostředkovaně termín vědeckého odbornictví i nejspolehlivější a nejpestřejší metaforu, výraz žargonový i příměr nejzavilejší, subtilní výtěžek pozorování přejemnělých smyslů i novinářskou machu, ale všecko účelně, na pravém místě a v pravý čas. Čta jej cítíš, že jen v něm jako v jediné způsobilé a spřízněné látce mohly býti myšleny tyto osudové grimasy, místy až děsivé a zde stylu až daumierovského.

Tváří v tvář smrti Arbesově, jenž skonal 8. dubna na Smíchově ve věku 74 let, kladeš si bezděky otázku: *kdo* zemřel v tomto houževnatém nezdolném starci, mladším druhu a kolegově Nerudově, jenž přes všechny ústrky životní, přes trudy a tísně literáta, žijícího jen ze svého péra, přes všecku zdánlivou desperátnost svého materialistickodeterministického přesvědčení zachoval si do svého konce ducha jasného, klidně humorného, bez trpkosti, usmířeného se svým údělem osobním i obecně lidským, kterému nebylo nic vzdálenějšího než metafysický odboj nebo misantropie?

Kdo zemřel v Jakubu Arbesovi? *Multa* nebo také *multum* při nepochybných *multa*? Největší český *pracovník* literárně beletristický? Soudím, že ano; úplné dílo Arbesovo převyší snad objemem, to jest počtem slov a slabik, i dílo Vrchlického, i dílo Jiráskovo. Ale byl tento největší pracovník také největším slovesným *dělníkem* českým? *Dělníkem*: to jest umělcem-plastikem, milujícím nade všecko svůj čistý nástroj a pracujícím jím v látce vzdorně tvrdé s vášnivou, neústupnou touhou po dokonalosti? Zde bezesporně není již možno přisvědčiti. I největší ctitel zemřelého mistra musí přiznati, že nebyl-li kdo *dělníkem* v tomto smyslu slova, nebyl jím právě Arbes. Dílo jeho nevyrovná se ani dílu Nerudovu co do výrazné životnosti a barvitosti, ani dílu Jiráskovu co do plastického klidu, epické pohody a ušlechtilé dokonalostné rovnováhy. Nebyl to jen chvat, který poškozoval dílo Arbesovo, byly to hlubší, bytostné a organické nedostatky

jeho talentu, které znemožňovaly mu umělecké pojetí. Nejen že dikce jeho bývá nedbalá, nejen že dialogy jeho trpívají rozvlácností — ale Arbes má mnohem více smyslu pro všeobecný problém než pro jedinečnost lidských charakterů, dějů a osudů. Byl i největším českým *tvůrcem*, byl opravdu, jak se kdesi řeklo, „českým Balzacem“? Dovedlo-li by co Arbesovi a pochopení jeho rázu literárního škoditi, byla by to tato metafora, která nemá nejmenší vnitřní platnosti. Právě slepá tvůrčí naivnost velikého Francouze bylo něco, čeho Arbes postrádal. Tam, kde Francouzovi všecky časové a filosofické, politické, sociální a jinaké otázky byly jen záminkou k jednomu: vyvolati nejšilenější pudový život, rozpoutati rej skutečností tak skutečnostných, až zdál se fantasmagorií, tam Čech stavěl důvtipné rebusy dějové, skládal „záhadné“ povahy a řešil racionalisticky své úlohy, dokazuje, že všechna tajemnost jest jen klam a nedorozumění. Místo tvůrčí obraznosti, která předjímá a uhaduje zázrak života, měl Arbes fantastičnost, jež vynalézá neobyčejné situace a strojí důvtipné hádanky.

A *bojovník*? Věřil Arbes v něco, žil něčím, bojoval za něco, umíral na něčem? Ano, a zde jest, co nutí skloniti se v úctě před ním i toho, kdo s ním nesouhlasil a nesouhlasí, a co jej přenesse přes zapomenutí. Arbes byl vyslovený determinista a materialista; na tomto názoru žil i umřel, jemu byl věrný, jemu sloužil ve svém díle, významnějším ovšem kulturně historicky než básnicky. Byl mnohem větší logik deduktivný než pozorovatel a než intuitivní tvůrce, a všechna složitá a někdy děsivá fantastičnost jeho prací byla tu jen proto, aby byla rozřešena rozumově: byla demonstračním preparátem pro jeho oblíbené these filosofické, které při tomto racionalismu a při této methodičnosti ztrácely všecku příchut osobní hořkosti a měnily se v cosi zákonně ladného a proto smířlivého při své tvrdé, ukrutné nevyhnutelnosti. V této skutečnosti, že ideám pojímaným a traktovaným obyčejně s pesimistickým, romanticky odbojným a vzpurným pathosem vzal takto osten, že pojal je s klidnou moudrostí a opravdovostí skutečně mravní, ukazuje se krásně síla ducha Arbesova, a jí

nemůže nepokloniti se velmi hluboko ani člověk z jiného pólu duchového. Arbes měl tedy svou viru, své přesvědčení životní, kterému byl věrný do smrti, ano i za smrt; ale přesvědčení to bylo po svém rázu nutně rozumově chladné, filosoficky abstraktní — proto nemohlo proměnit se v díle jeho v ten *živelný klad citový a volní*, který jediný dovede strhnouti k dílu masy čtenářské a zjednati mu v národě mocnou resonanci. V Arbesově osobnosti literární, v Arbesově díle literárním nebylo ničeho méně než jakékoli *prorockosti* a *mstílelství*. Jest pravda, že Arbes psal romány sociální, romány a novely ze života vyděděnců a pokořenců, lidí utištěných a šlapaných nespravedlivostí zřízení společenských, proletářů, revolucionářů, vězňů, že šel tu mnohem hlouběji než Gustav Pflieger Moravský nebo Karel Sabina a že z vrstevníků jediný Neruda vyrovnal se mu filosofickou opravdovostí a čestností; jest pravda i, že byl duch demokratický, nenávidící každého útisku, národního jako společenského, ale všechn tento radikalism ideový byl u Arbesa tlumen jeho živlem rozumářsky deterministickým, jeho filosofií, která měla mnohem blíže k resignaci než k vůli a k energii. Tak bylo mu znemožněno, aby při sociálních a politických ideách, velmi blízkých Victoru Hugovi nebo Micheletovi, nezachytil do svého díla ani sebeslabší ozvěny z jejich prorockého pathosu a visionářské rétoriky, jež jediné opíjejí a strhují k sobě široké zástupy. Arbes byl dlouho nepopulární; pokus o jeho sebrané spisy uvízl po dvakráte, r. 1885 a 1895, v samých začátcích a teprve po třetí, kdy básníkovi bylo již dvašedesát let, se uskutečnil. — Sebrané spisy Arbesovy vycházejí od r. 1902 nákladem Ottovým a vyplnily dosud třicet sedm svazků.

Celou mohutnou větví na stromě tvorby Arbesovy jsou jeho *studie literární a umělecky vědné a literárně i umělecky kritické i historické*. Arbesův zvědavý duch, odkojený vědami exaktními a zaujatý pro determinism materialistického rázu, zajímal se vášnivě o tvůrčí děj a vznik díla uměleckého, o poměr tvůrčí obraznosti a prvků naukových a historických, o vztah mezi dílem a životem, autorem a prostředím, o fyziologickou organizaci lidí

geniálních; a z těchto zájmů vznikla řada knih jako jsou „Z duševní dílny básníků“, „Záhadné povahy“, „Z martyrologie umění“, „Z ovzduší umění“, „Nesmrtelní pijáci“. Není pochyby, že Arbesovo pojetí těchto nade vše nesnadných a subtilních otázek bývá přechasto naivně nekritické a že míjí nejednou úplně vlastní nesnáze a obtíže problému, aniž si jich uvědomilo. Ale přes všechny vady mají Arbesovy práce tohoto rázu zásluhu iniciativnosti a souvisí charakteristicky s jeho tvorbou beletristickou jako její organický doplněk. A jsou mezi nimi i stati, které byly ve své době mužným kritickým činem, krásným aktem literární rehabilitace a literární spravedlnosti, tak především jeho stati o *Karlu Hynku Máchovi*, vydané knižně r. 1886 k padesátému výročí smrti básníkovy, jimiž zasloužil se Arbes o správnější chápání prvního našeho básnického genia.

Není pochyby, že Arbes nejednou předešel svoji dobu a že nejednou jeho vrstevníci těžce se na něm prohřešili. Jeho myšlenkový obzor byl mnohem větší než jeho vrstevníků; a Arbes, vzdělanější než jiní, hloubavější, myslivější, důslednější, kritičtější i energičtější a výbojnější než jiní, trpěl zvláště malostí tehdejší české literární klece. Nebyl jistě velký básník-tvůrce lidských duší, ale byl veliký publicista nejrůznějších forem a zájmů, rozhodný a přesvědčený agitátor ideový velmi ušlechtilého rázu, mírně filosofem opravdu moudrým, shovívavým a usmířeným. Byl více než jiní čeští spisovatelé — více i než Neruda — syn všeobecné kulturní konstelace západoevropské, pod níž se zrodil a v níž prožil svůj věk mužný; měl všechny vady své doby, ale měl i všechny její ctnosti a přidal k nim — a to váží u mně nejvíce — i své ctnosti ryze osobní, které neztrpkly ani ve zkouškách nejhorších.

Jeho intelekt, jednostranný ve své rozumářské analytičnosti, byl neúměrný i k jeho tvůrčí vůli i k jeho době; převažoval nebezpečně jeho tvůrčí názornost a tím poškodil jeho dílo; byl jakousi anomálií i v národní době, v níž žil Arbes, v době převážně entusiastické a pathetické, a zavinil chlad, s jakým přijímala tato doba jeho výtvoř. Ale na druhé straně odměnil jej

i tento intelekt za nesnáze, které mu strojil; působil Arbesovi jistě mnoho sebeuspokojení duševního tím, že jednak opravdu dal mu pochopiti více než jeho vrstevníkům ze složitých dějů životních, jednak že tam, kde vpravdě nepochopil, dával mu ilusi, jako by pochopil... A tak opatroval mu nakonec i ilusi tvůrčí síly a básnického výboje: přesvědčil jej bez nesnází, že rozbíratí, chápatí a vyvozovati jest již tvořiti a že pozorovati a rozuměti jest již cele a úplně poznávati.

Konec konců: není to úděl hodný závisti?